

LUKU 7

Tekstin jäsentäminen ja rakentaminen

Kirjoitetun tekstin tuottajan ja vastaanottajan välillä on ajallinen ja paikallinen ero. Koska kirjoittaja ja lukija toimivat toisistaan erillään, kirjoittajan ei ole mahdollista saada välittömästi tekstiä tuottaessaan palautetta työnsä ymmärrettävyydestä eikä vastaanottajalla ole lukiessaan tilaisuutta esittää kirjoittajalle tekstiä koskevia kysymyksiä ja huomautuksia. Siksi tekstissä on olennaista rakenteellinen sujuvuus, joka edellyttää eksplisiittistä eli selvästi ja seikkaperäisesti jäsentynyttä ilmaisua. Työn tekijän on hyvä pitää kirjoittaessaan mielessä tekstiin liittyvät kaksi näkökulmaa: kirjoittajan ja lukijan erilliset näkökulmat.

Kun kirjoittaja suunnittelee tekstiä, hänen on otettava huomioon, kenelle hän suuntaa kirjoittamansa. On osattava asettaa lukijan asemaan. Valitessaan tekstin sisältöjä kirjoittajan on arvioitava, mitä lukija jo tietää asiasta ja mitä mahdollisia lisätietoja hän vielä tarvitsee. Koska kirjoittaja itse on yleensä hyvin perehtynyt käsiteltävään asiaan, vaarana on, ettei hän huomaa sisällyttää tekstiin kaikkea lukijalle tarpeellista. On tärkeää, että tekstissä on riittävästi tietoa, jotta lukija ymmärtää sen sisällön.

Teksti ei koostu irrallisista ajatuksista, vaan siinä esitetyt asiat liittyvät toisiinsa ja muodostavat mielekkään kokonaisuuden. Teksti pysyy koossa tiettyjen periaatteiden varassa. Esitettyjen ajatusten välisiä suhteita kutsutaan merkityssuhteiksi. Yleensä tekstissä on jokin keskeinen käsite tai ajatus, jonka varaan muut ajatukset rakentuvat merkityssuhteiden verkoksi.

Merkityssuhteita on erilaisia. Niitä rakennetaan määrittelemällä, kuvailemalla ja havainnollistamalla sekä liittämällä asiayhteyksiinsä erilaisia käsitteitä. Niiden välistä suhteutumista voidaan esitellä ja eritellä. Esimerkiksi asioiden, tapahtumien tai ilmiöiden välillä voi olla syyn tai seurauksen suhde, tai ne voivat olla vain peräkkäisiä. Merkityssuhteiden tunteminen auttaa kirjoittajaa suunnittelemaan tekstinsä sisältöä ja toisaalta lukijaa ymmärtämään sitä. Varsinkin pohtivien, erittelevien, kuvailevien ja argumentoivien tekstien – kuten tutkimusraporttien – erittelyssä on kiinnitettävä erityistä huomiota merkityssuhteisiin, niiden välisyyksiin ja niistä rakentuvaan jäsennykseen. Tekstiin valitut asiat tulee esittää tarkoituksenmukaisessa järjestyksessä.

Tieteelliseltä tekstiltä odotetaan johdonmukaista jäsennystä. Työn sisältösuunnitelma eli karkea suunnitelma siitä, mistä aiotaan kirjoittaa, sekä siitä myöhemmin nouseva varsinainen jäsentely tukevat itse kirjoitusprosessia. Niiden avulla kirjoittaja saa hallintaansa tekstiä kokonaisuutena, aiheen painotuksia, asioiden oleellisuutta tai vähäpätöisyyttä, erilaisia esitystapavaihtoehtoja sekä ajan- ja tilankäyttöä.

Jäsentely tukee myös tekstin lukemista. Onnistunut jäsentely helpottaa kirjoittajan ajatustenkulun seuraamista, ilmentää työtä kokonaisuutena sekä osoittaa tekstin osien keskinäisiä suhteita. Samalla jäsennyksessä tukee erilaisia lukemistapoja, kuten selailua, silmäilyä ja tarkan tiedon hakua.

Tieteellisessä kirjoittamisessa haasteellista on kyetä jäsentämään työ lopulta mielekkääksi ja eheäksi kokonaisuudeksi irrallisista tekstipalasista. Koska tekstissä suhteutetaan koko ajan sisältöä ja sen ilmaisemista toisiinsa, oleellista on, että kirjoittaja tietoisesti kiinnittää huomiota ilmaisuunsa. Huomion kohteena tulee olla työn tavoitteiden ja sisällön lisäksi itse kirjoitettu teksti: sen ymmärrettävyys sekä tieteelliseltä raportoinnilta odotetut ominaispiirteet.

NÄKÖKULMIA TUTKIMUSRAPORTIN TARKASTELUUN

Kuten muutakin kirjoittamista, tutkimusraportointia voidaan hahmottaa eri näkökulmista. Tekstiä voidaan tarkastella 1) prosessina eli toimintoketjuna, 2) interaktion eli vuorovaikutuksena ja 3) retoriikkana eli keskustelevana ja puhuttelevana tuotoksena. Tutkimuksen tekeminen ja siihen kuuluva raportointi voidaan nähdä prosessina, joka alkaa aiheen valinnasta ja päättyy lopullisen raportin viimeistelyyn. Toisaalta raportin osien kirjoittaminenkin on prosessityötä: versioita kirjoitetaan yhä uudelleen, kun välillä on saatu palautetta itsearviointista sekä toisilta tutkijoilta ja oman työn ohjaajalta. Prosessikirjoittaminen edellyttääkin valmiutta ottaa palautetta vastaan. (Ks. lukua 2, Tieteellinen kirjoittaminen prosessina.)

Kun kirjoittamista tarkastellaan interaktion eli vuorovaikutuksena, kiinnostavaa on kirjoittajan ja lukijan välinen yhteys. Tähän yhteyteen liittyy myös se, että tieteellisessä kirjoittamisessa on havaittavissa eroja kulttuureittain. Yksi tärkeä ero on siinä, kuinka kirjoittaja ottaa lukijansa huomioon. Esimerkiksi suomalaiset tekstin tekijät keskittyvät siihen, että tieteellinen ajattelu tulee kuvatuksi johdonmukaisesti ja että lukija päätyy työn lopussa samoihin päätelmiin, joihin kirjoittaja on päätenyt. Tällaisessa kirjoittamisessa korostuvat lähinnä ajattelemisen ja sen kuvaaminen, jolloin lukija saattaa jäädä vähemmälle huomiolle. Angloamerikkalaista kulttuuria edustavat kirjoittajat taas tuottavat tekstiä usein lukijalähtöisemmin ja helpottavat tulkintaa monilla erilaisilla tekstin rakenteellisilla ja kielellisillä keinoilla.

Kirjoittamisen retorinen tarkastelu liittyy tekstin vuorovaikutteisuuteen. Ensiksikin kirjoittajan on mietittävä, ketä hän haluaa argumentoivalla tutkimustekstillään puhutella, keihin nähdessä keskustella ja kenet vakuuttaa. Tieteen viestinnässä argumentointi nojaa vakuuttamiseen ja todistettaviin perusteisiin (vrt. suostuttelu). Osittain tällaisen argumentoinnin varaan rakentuu koko työn ja kirjoittajan itsensä uskottavuus. Toiseksi kirjoittajan

on huomioitava ja hallittava se, miten kielellä ilmaistaan merkityksiä, osoitetaan tietyn yhteisön jäsenyyttä ja ilmaistaan tietyn tyyppistä tekstilajia. Laajin kysymys tältä osin on, millainen on tieteellisen tekstin kokonaisjäsenitys.

Tieteellistä kirjoittamista voi tarkastella myös globaalin ja lokaalin rakenteen kautta. Globaali rakennetarkastelu muistuttaa, että toisaalta kirjoittamisen konventiot vaihtelevat kulttuureittain. Toisaalta tieteellisillä teksteillä on yleisiä ja yhteisiä piirteitä. Näitä ovat muun muassa työn perusosat, kuten johdanto ja päättäntö, aikaisempien tutkimusten esittely ja tutkimusongelman osoittaminen sekä empiirisen käsittelyn sijoittuminen työssä. Tekstin lokaali rakenne taas kertoo, miten yksittäisen kirjoittajan ajatukset jäsenyvät yhdessä tekstissä kokonaisuudeksi.

Edellä mainitun lisäksi tekstiä voidaan lähestyä sen makro- ja mikrotason kautta. Makrotasolla tarkastellaan lähinnä kappaleiden, lukujen ja tekstin kokonaisrakenteen muodostumista. Mikrotarkasteluun taas liittyvät pienemmät, lähinnä sana- ja lausetason piirteet. Silloin tekstin rakentumiseen vaikuttavat erityisesti seuraavat tekijät:

1. kerronnan kehittyminen, johon liittyvät oleellisesti ilmaisun konkreettisuus, merkitysluokat ja merkityskonteksti sekä lauseet,
2. sanaston käyttö, johon sisältyvät sanojen tuttuus ja pituus sekä erityissanasto ja käsitteet, sekä
3. ajan, paikan sekä toimijoiden ja niiden määrän ilmentäminen.

TIEDON ESITTÄMINEN TEKSTISSÄ

Tutkimusraportoinnissa pyritään siihen, että käsiteltävä aihe etenee johdonmukaisesti. Tavoitteena voi pitää tieteellistä juonellisuutta: kun tekstillä on oma juonensa, se etenee ja avautuu lukijaystävällisesti sekä rakentuu mielenkiintoiseksi. Teemankuljetukseen liittyvät läheisesti erilaiset tekstuaaliset

rakenneratkaisut. Kirjoittamisen perusrakenteilla tieteellistä tekstiä voi kehittää ratkaisevasti.

Tekstikokonaisuuksien ja tekstin osien jäsentäminen

Yleensä aiheen rajauksen yhteydessä alkaa hahmottua tekstin jäsenitys. Asioiden painotukset, pää- ja sivuasiat, alkavat määrittyä. Pääasioiden mukaisesti teksti jaksotetaan siten, että yhteenkuuluvat asiat alkavat muodostaa omaa kokonaisuuttaan. Tämän jälkeen suunnitellaan asiakokonaisuuksien esitysjärjestys. Järjestykseksi on useita vaihtoehtoja. Sen määrittävät lähinnä aihe, tekstin tavoite sekä tekstilaji. Jäsenitys saattaa asettua paikoilleen jo ensimmäisellä kirjoituskerralla, mutta asioiden esitysjärjestys tai painotus usein muuttuu tekstiä muokattaessa.

Erilaiset tekstin jäsenysratkaisut sopivat niin kokonaistekstin kuin sen osien, kuten yksittäisen luvun tai kappaleen, asioiden järjestämiseen. Idean ja tekstin rakenteelliseen järjestymiseen voi käyttää loogisia ja vastaavuussuhteisiin perustuvia etenemistapoja. On hyvä muistaa, että saman työn eri osissa voi käyttää useita seuraavista jäsenystavoista sen mukaan, mitä teksti käsittelee.

Tyypillisiä loogisia järjestyksiä:

Kronologinen eli aikajärjestys

Ongelma	→	Ratkaisu
Syy	→	Seuraus (tai päinvastoin)
Ehdot	→	Seuraus
Keino	→	Tulos
Kysymys	→	Vastaus
Väite	→	Todennus tai kumoaminen
Puolesta	→	Vastaan

Vastaavuussuhteisiin perustuvia etenemistapoja:

Samankaltaisuus

Vastakohtaisuus

Yleinen → Yksityiskohtainen (deduktiivinen)

Yksityiskohtainen → Yleinen (induktiivinen)

Keskeinen → Erityinen

Seuraavassa käsitellään tavallisimpia tekstin ja tekstiysiköiden jäsennymalleja, jotka tarkentavat edellä esiteltyjä jäsennyksiä.

Aihepiirijäsennyys on käyttökelpoinen, kun tarkoituksena on kuvata laaja kokonaisuus, jota tarkastellaan luontevasti osina. Esimerkiksi erilaiset tieteelliset luokitukset, typologiat, edustavat aihepiirijäsennyttä.

Ongelmanratkaisujäsennyys etenee ongelman asettamisesta tai tilanteen kuvauksesta syiden ja vaikutusten pohtimisen kautta ratkaisuehdotukseen tai päätelmiin. Ongelmanratkaisujäsennyys on tyypillinen argumentoivan tekstin jäsennyys, jota käytetään yleisesti tieteellisissä teksteissä. Se voi olla luonteeltaan induktiivinen tai deduktiivinen, eli kyse voi olla yleisestä ongelmasta, jota ratkaistaan yksittäistapausten pohjalta (induktio), tai kyse voi olla yksittäisestä ongelmasta, jonka ratkaisusta tehdään yleisty (deduktio).

Ongelmanratkaisuteksti rakentuu seuraavasti:

<i>Tilanne</i>	Tekstin alussa määritellään ja kuvataan ongelma.
<i>Erittely</i>	Selvitetään ja pohditaan ongelman taustaa sekä sen syitä ja seurauksia.
<i>Vaihtoehdot</i>	Esitellään ja pohditaan erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja.
<i>Vertailu</i>	Vertaillaan ja arvioidaan vaihtoehtoja.
<i>Ratkaisu</i>	Valitaan paras vaihtoehto, perustellaan se ja arvioidaan ratkaisua.

Syy-seurausjäsennyys on sopiva, kun käsitellään jotakin tapahtumaa tai tilannetta sekä sen seurauksia tai siihen johtaneita syitä.

Tärkeysjäsennyys on oleellisuusjärjestykseen perustuva jäsennyystapa. Siinä oleellisin asia käsitellään ensin ja muut asiat suhteutetaan siihen.

Vastakohtajäsennyys on vertaileva jäsennyystapa. Siinä verrattavina voivat olla esimerkiksi asian tai ilmiön hyvät ja huonot puolet, erot tai yhtäläisyydet tai ilmiö eri paikan ja ajan suhteen.

Kronologinen eli aikajäsennyys kuljettaa aihetta jollakin aikajatkumolla, kuten ennen–nyt–tulevaisuudessa, tai jonkin tarkasteluajanjakson, kuten kuukausien, vuosien, vuosikymmenten tai vuosisatojen mukaan.

Paikallisuuden mukainen jäsennyys asemoi ilmiötä paikallisesti, kuten meillä–muualla, lähellä–kaukana, tai organisaatioiden osien, paikkakuntien, maiden tai maanosien mukaan.

Motivointijäsennyys on lähtökohdiltaan psykologinen lähestymistapa. Sitä käytetään esimerkiksi markkinoinnissa, kun herätetään huomiota ja pyritään vaikuttamaan. Tieteellisessä kirjoittamisessa motivointijäsennyksen käyttö on harvinaista, eikä sitä voi käyttää kuin osittain soveltavasti.

Tutkimusraporteissa ja tutkielmissä käytössä ovat erityisesti seuraavat jäsennykset:

- tutkimuksen etenemisen mukainen jäsennyys,
- aihepohjainen osa-alueiden järjestys,
- ongelmanratkaisujäsennyys,
- yleisestä yksittäiseen l. deduktiivinen,
- yksittäisestä yleiseen l. induktiivinen,
- tärkeyden lisääntyminen (taustoista pääasiaan),
- tärkeyden väheneminen (pääasiat ja sitä valaisevat erikoistapaukset) sekä
- kronologinen eli aikajärjestys.

Tutkimusraportoinnissa aiheen jäsentely korostuu. Sitä tarvitaan kirjoittajan ajatusten hahmottamiseen: jäsentely ilmaisee kokonaisuuden ja sen osat sekä asioiden loogisen esitys- ja

lukemisjärjestyksen. Jäsentelyssä kirjoittaja vastaa seuraaviin kysymyksiin:

- Mitkä asiat otetaan mukaan?
- Missä järjestyksessä ne esitetään?
- Miten asiat suhteutetaan hierarkkisesti toisiinsa?
- Mikä on kunkin asian tärkeys ja laajuus?

Jäsentely auttaa arvioimaan esitettävän asian tarpeellisuutta. Siten se samalla estää vääriä painotuksia. Se myös muistuttaa kirjoittajaa muista kuin juuri kirjoitettavina olevista tekstin osista sekä esitystavan vaatimuksista. Jäsentelyn tulos näkyy johdonmukaisena juonena tekstin etenemisessä sekä tiivistetysti loogisena sisällysluettelona.

Vastaavasti jäsentelyn puute näkyy esimerkiksi samojen asioiden toistamisena eri jaksoissa ja lukijalle yllättävinä käänteinä sekä epäloogisena sisällysluettelona. Jäsentelyä voi kuitenkin muokata kirjoitusprosessin aikana: esimerkiksi toistoja on helppompaa poistaa tekstin viimeistelyvaiheessa, kun teksti alkaa olla sisällöltään valmis. Samoin on laita, kun viimeistelyvaiheessa siirtää ja sijoittaa uudelleen joitakin tutkielman osia.

Tekstin jäsentelyssä tavoitteena on kokonaisuuden pilkkominen osiin ja niiden järjestäminen järkevästi siten, että yhteenkuuluvat osat yhdistetään. Yhdestä asiasta kerrotaan vain yhdessä paikassa ja yhdenmukaisella tavalla muiden kohtien kanssa. Eri asiat taas jäsennetään ymmärrettävän juonen perusteella sopivaan järjestykseen. Syntyneet otsikot jakautuvat eri luokkiin: isoihin ja pieniin, oleellisiin ja toissijaisiin. Jäsennys osoittaa syntyneiden luokkien keskinäistä hierarkiaa sekä muuta suhdetta toisiinsa. Tekstin taitavalla jäsentelyllä onkin mahdollista helpottaa ratkaisevasti lukemista ja lukijan ajatustenkulkua.

Tekstin jäsentelyssä (luvuissa ja kappaleissa) ja sitä kuvaavassa otsikoinnissa pyritään symmetriaan. Tämä tarkoittaa lähinnä sitä, että tutkielman luvut ovat suunnilleen samanmittaiset ja että alalukujen määrä kussakin luvussa on samansuuntainen kuin muissa vastaavissa luvuissa. Tämä koskee esimerkiksi samanarvoisia,

peräkkäisiä analyysi- ja tuloslukuja. Otsikoiden tarkoitus on kertoa täsmällisesti, mitä asiaa käsitellään ja mistä näkökulmasta sitä tarkastellaan. Tämän näkökulman on syytä tulla korosteisesti esille koko työn otsikossa. Yksittäisten lukujen ja alalukujen otsikot rajaavat aihetta lähemmin itse tekstissä. Kun luvussa on alalukuja, niitä luetaan suhteessa luvun ylätasoisempaan otsikkoon. Niinpä alaluvun otsikon voi kirjoittaa hyvin tarkasti ja rajaavasti. Alalukuja käytetään tekstissä yhden luvun sisällön jäsentelyyn, jolloin otsikot kuvastavat sitä, miten kirjoittaja on jäsentänyt juuri kyseisen luvun asiasisällön. Tämän tulisi näkyä otsikoinnista siten, että sisällysluetteloa silmäilemällä lukija saa ensikäsityksen kirjoittajan lähestymistavasta ja ajattelun kulusta. Hyvä otsikko on täsmällinen eikä siis liian yleinen.

Jäsentelyn avulla tekstiin syntyy alustava sisällysluettelo. Siinä ovat aluksi yleensä mukana ainakin lukujen numerointi, ehkä myös jo lukujen pääsisältö työotsikoina tai asianiminä. Toisaalta jäsentely voi olla yksityiskohtaisempi kuin lopullinen sisällysluettelo. Sisällysluetteloa voidaan käyttää työkaluna, joka ohjaa tutkimusta ja muistuttaa tiedon tarpeesta. Silloin siihen liitetään mukaan lisäksi teknistä tietoa, kuten arvio kyseisen tekstiosuuden laajuudesta, lisätarkastelun tarpeesta tai viittauksia lähdemateriaaliin.

Jäsentelyyn voi liittää ajatuksia siitä, mitkä asiat ilmaistaan kuvilla, taulukoilla tai muilla sellaisilla elementeillä, jotka eivät ole varsinaista suorasanaista tekstiä. Tämän tapaiset lisätiedot katoavat sisältöluettelosta työn loppuvaiheessa, kun sisällys muokataan kuvaamaan lopullisen tekstin jäsentymistä. Kirjoittamisen edetessä raportin jäsennys siis muuttuu, ja kirjoittajan kannattaa-kin olla sille avoin. Muutosten tulee kuitenkin olla harkittuja ja perusteltuja. Syitä niihin voivat olla suunnitellun osan laajeneminen, syventynyt näkemys asiasta ja sen yhteyksistä tai työn painotusten muuttuminen tutkittavan asian kypsyminen mukana. Silloin osia joudutaan jakamaan tai yhdistelemään ja jäsennystä muuttamaan.

Tekstin jäsentelyllä pyritään siihen, että kirjoittajan ajatuksenkulku rakentuu tekstissä johdonmukaiseksi eikä loogisia katkoksia esiinny. Tietoa pyritään jakamaan tasaisesti niin tekstin jaksoihin ja kappaleisiin kuin virkkeisiin ja lauseisiin. Jaksojen ja kappaleiden pituudesta ei ole annettu yleistä ohjetta. Peruslähtökohtana kuitenkin pidetään sitä, että liian pitkät kappaleet ovat vaikealukuisia. Yhden ja usein myös kahden tai jopa kolmenkin virkkeen kappaleet taas ovat liian lyhyitä. Ne tekevät tekstistä hajanaisen ja luettelomaisen. Lyhyitä kappaleita suosivan tulee huolehtia siitä, että hyvin läheisesti yhteenkuuluvia asioita ei eroteta eri kappaleisiin. Pitkiä kappaleita kirjoittavan taas täytyy varmistaa, että kappaleen rakenne on selkeä. Valinnanvarasta huolimatta kappale on kuitenkin nähtävä omana ajatuskokonaisuutenaan.

Yksi tapa tarkastella oman kirjoituksen jaottelua on silmäillä tekstiä ja varmistaa, että kappalejako näyttää jotakuinkin tasapainoiselta. Yhdellä sivulla on tavallisesti kahdesta neljään kappaletta. Niiden ei tarvitse olla samanmittaisia, sillä itse sisältö määrittää jaottelun: kun siirrytään uuteen kappaleeseen, otetaan esiin joko uusi näkökulma tai uusi ilmiö.

Teemankuljetus

Harkitun kappalejaon sekä virkerakenteen lisäksi tekstin luettavuutta voi ratkaisevasti edistää teemankuljetuksella. Se voi olla joko pysyvä tai etenevä teema tai ylä- ja alateemoitusta. Pysyvä teemankuljetus käsittelee yhtä asiaa monelta eri puolelta, kuten seuraavassa esimerkissä.

Pysyvä teemankuljetus

Oppimisessa on kyse aivojen kuorikerroksen hermoverkon toiminnassa esiintyvistä muutoksesta, jonka oppija itse elämyksellisesti voi kokea omien psyykkisten tulkintojensa, ajattelunsa välineiden, muutoksena. Kun tarkastellaan oppimista, ihmistä

määrittävien järjestelmätasojen – kehoillisuuden, tajunnallisuuden ja ympäristösidonnaisuuden – on oltava samanaikaisesti olemassa ja niiden välillä tulee esiintyä vuorovaikutusta. *Kun ihminen oppii uusia asioita*, hänen hermostossaan tapahtuu samalla jotakin sellaista, jonka avulla hän pystyy myöhemmin palauttamaan mieleensä oppimansa asian. *Oppimisen aikana* yksilön hermosolujen väliset toiminnalliset yhteydet ovat muuttuneet. Tämän vuoksi yksilön ajattelu ja käyttäytyminen voi olla erilaista kuin aikaisemmin. Ihmisen käyttäytyminen – niin ulkoinen kuin tajunnan sisäinen prosessointi – sekä toisaalta hänen hermostonsa toiminta ja rakentuminen liittyvät toisiinsa. *Eri tieteenalojen teoreettiset rakennelmat ja näkemykset oppimisesta* ovat viime aikoina yhdenmukaistuneet.

Etenevä teema eli *teema-reema-rakenne* taas lähtee liikkeelle yhdestä asiasta ja etenee uusiin. Silloin oleellista on tutun ja uuden tiedon välisyys. Tuttuun tarkoitteeseen viittaavaa lauseketta sanotaan *teemaksi* ja uuteen tarkoitteeseen viittaavaa lauseketta *reemaksi*. Pääperiaatteena teema-reema-rakenteessa on, että uutta sanottavaa rakennetaan jo aikaisemmin sanotun tai aikaisemmasta tiedetyn varaan. Asiatekstin lauseissa ja virkkeissä tutun tiedon paikka on tavallisesti alussa ja uuden tiedon paikka lopussa. Tyypillisesti tutun tiedon paikalla tekstissä on jo aikaisemmin mainittuja asioita, synonyymisia ilmauksia, pronomineja sekä aihealueen perusteella pääteltäviä asioita. Uuden tiedon paikalla taas on yleensä lauseen painokkain asia. Jos kirjoittaja kuitenkin tarjoaa tekstissä uutta asiaa tutun asian paikalla lauseen alussa, se saattaa tuntua lukijasta häiritsevältä. Kun asiat esitetään tekstissä niin, että edetään tutusta uuteen, tekstin lukeminen yleensä nopeutuu, tulkinta helpottuu ja asiat muistetaan vaivattomammin.

Seuraavassa esimerkissä teema etenee siten, että lauseiden lopussa olevista ilmauksista tulee seuraavan lauseen teema. On syytä huomata, että lauseen alussa oleva teema ilmaistaan usein

pronomininilla (*jonka, näitä, jotka, näiden*). Se sidostaa tekstin. Esi-merkissä nuolet osoittavat teemankuljetusta.

Etenevä teema

Porter (1980, xvii) hahmottelee kilpailustrategian elementit *kehänä, jonka* ytimenä ovat yrityksen liiketoiminnan perustavoitteet. *Näitä* ovat valitut kilpailukeinot ja niiden avulla tavoiteltavat tulokset, kuten markkinaosuudet. Ytimen ympärillä ovat *strategiset linjaukset, jotka* koskevat esimerkiksi *kohdemarkkinoita, yrityksen valmistustoimintoja ja henkilöstöä. Näiden* yhdessä tulee rakentua yrityksen strategisia perusajatuksia toteuttaviksi ja toisaan täydentäviksi kokonaisuuksiksi.¹⁹

Ylä- ja alateemoituksessa aihe kehittyy tarkentuen. Silloin aihetta lähestytään usein yleisestä yksittäiseen, kuten seuraa-
vassa esimerkissä. Siinä kuvataan yläkäsitteenä oppimisprosessiä, jota aletaan lohkoa tekstin edetessä alakäsitteisiin. Ne taas liitetään toisiinsa.

Ylä- ja alateemoitus

Mielekkästä oppimisprosessia on kuvattu kahden itsenäisen ulottuvuuden avulla. Niitä ovat *ulkoa oppiminen ja mielekäs oppiminen sekä vastaanottava ja keksivä oppiminen*. Näistä ulottuvuuksista voidaan muodostaa *neljä oppimisen perustyyppiä*, joiden avulla suuri osa oppimisprosessiin sisältyvästä vaihtelusta on kuvattavissa. Mielekkäästi vastaanottavassa oppimisessa oppija kykenee ymmärtämään ja ottamaan vastaan valmiiksi muokatun uuden asiasisällön. *Ulkoa oppiva vastaanottava oppiminen* tarkoittaa valmiiksi muokatun uuden asiasisällön muistinvaraista mieleen paimamista. Mielekkäästi keksivässä oppimisessa oppija oivaltaa ja ymmärtää uuden asiasisällön ydinkohdat sekä osaa suhteuttaa ne aikaisempaan kognitiiviseen rakenteeseen. *Keksivä ulkoa oppiminen* merkitsee itse tuotetun mutta vain pinnallisesti ymmärretyn

ratkaisun omaksumista. Merkitysten ymmärtäminen erottaa mielekkään oppimisen ja ulkoa oppimisen toisistaan. Mielekkäessä oppimisessa oppijat assimiloivat eli suhteuttavat uudet asiat omaan tiedolliseen rakenteeseensa. Sen avulla he myös ymmärtävät niiden merkityksen.

Tekstiin valitut asiat tulee siis esittää tarkoituksenmukaisessa järjestyksessä. Asioiden mielekäs ja looginen järjestys vaikuttaa ratkaisevasti tekstin luettavuuteen. Lukijalle tärkein tieto on sijoitettava helposti löydettävään kohtaan. Tämä on huomioitava sekä koko tekstissä että sen osissa.

Tavallisesti kirjoittaja etenee luonnostaan siten, että hän esittää ensin tutun asian ja siirtyy sitten sen perusteella uuteen. Tästä on etua lukijalle, sillä hänen muistinsa toimii samalla tavalla: ihminen omaksuu uudet asiat liittämällä ne ennestään tuntemiinsa. Kielenkäyttäjät ovat tottuneet siihen, että virkkeessä ja lauseessa tuttu asia on useimmiten alussa ja uusi lopussa. Silloin virkkeen lopussa oleva uusi asia painottuu.

Kiteytetysti pääasia sijoitetaan yleensä joko tekstikokonaisuuden alkuun tai loppuun. Eri tasoilla tekstin alku ja loppu ovatkin painollisia. Esimerkiksi kappaleiden ja lukujen lopussa esitetään päätelmiä ja yhteenvetoja. Koko tekstin tehokkaimmat kappaleet taas sijoitetaan alkuun ja loppuun.

Idea- ja tukivirkkeet

Kappale- ja virketasolla tärkeä tekstin laatimisen ja jäsentämisen työkalu on *idea- ja tukivirketekniikka*. Asiatekstissä yksittäiset tekstikappaleet koostuvat täydellisistä virkkeistä, jotka muodostuvat lauseista (tästä lähemmin, ks. s. 181–191). Yhdessä kappaleessa tulisi olla vähintään kaksi virkettä, jotta se olisi sisällöltään mielekäs kokonaisuus. Silloin toinen virkkeistä toimii kappaleen ydinsisällön ideavirkkeenä ja toinen sitä auki kirjoittavana tukivirkkeenä. Tukivirkkeillä nimensä mukaisesti tuetaan, tarkennetaan ja selitetään auki ydinvirkettä, joka taas toimii kappaleessa

johtoajatuksena. Jokaiseen kappaleeseen kannattaisikin pyrkiä rakentamaan ideavirke, joka kertoo kyseisen tekstinosan ydinajatuksen. Muut virkkeet taas tavalla tai toisella täydentävät sitä. Tärkein virke sijaitseekin varsin usein yksittäisen kappaleen alussa tai vaihtoehtoisesti lopussa. Samoin lauseen tärkein tähdennettävä sana tai sanaryhmä sijoitetaan usein painollisena lauseen alkuun tai loppuun.

Monista asiateksteistä on siis löydettävissä ideavirke joko kappaleen alusta tai lopusta tai mahdollisesti molemmista. Useimmiten ideavirkkeet näyttävät sijaitsevan kappaleiden aluissa. Joskus ideavirke on saatettu kuitenkin sijoittaa kappaleen keskelle.

Tiedottavaa tekstiä on yleensä helpointa seurata, jos ideavirke on alussa, koska tällainen kappale noudattaa asian tärkeysjärjestystä (ns. kärkikolmiomalli). Tieteellisessä tekstissä ideavirke voi sen sijaan hyvin olla kappaleen lopussakin – ikään kuin päätelmänä siitä, mitä kappaleessa on esitetty. Oli ideavirke sitten kappaleen alussa tai lopussa, sen ei tulisi olla liian pitkä, jotta kappaleen ydinajatus nousee selvästi esille.

Seuraavassa esimerkkikappaleessa ideavirke on kappaleen alussa.

Ideavirke kappaleen alussa

Nuorisorikollisuus yhteiskunnallisena ongelmana nähdään nykyään eri tavoin kuin vielä muutama vuosikymmen sitten. Yhtäältä nuorison syyllistyminen rikoksiin nähdään ilmiönä, joka liittyy ohimenevänä aikuistumiseen. Toisaalta sen poiskitkemistä pidetään myös vakavana ja hankalana ongelmana. Useassa tapauksessa nuorisorikokseen syyllistyminen ei kuitenkaan ennusta pysyvää syrjäytymistä ja rikosuralle joutumista. Lisäksi nuorisorikoksiin syyllistyvissä on pienehkö joukko niitä, joille rikoksia kasaantuu runsaasti ja joiden ennuste on huonompi.

Ideavirke kappaleen lopussa

Katulapsen jokapäiväistä arkea on eläminen epävarmoissa, turvattomissa ja köyhissä oloissa kadulla. Hänen taustaansa kuuluvat usein väkivalta sekä rikkonainen perhetausta. Katulapsi joutuu monella eri tavalla hyväksikäytetyksi, sillä hän saattaa olla vanhemmilleen ikään kuin omaisuutta, keino elannon hankkimiseen ja muun perheen elättämiseen. *Katulapseus on monien moraalisten, sosiaalisten ja taloudellisten ongelmien lopputulos.*

Pidemmissä kappaleissa saattaa olla ideavirke sekä alussa että lopussa, jolloin toinen niistä on usein vahvempi ja toinen heikompi.

Ideavirke kappaleen alussa ja lopussa

Tutkivassa työssä tutkimusmenetelmän valinta on tärkeää. Erityisesti merkityksen tutkijan täytyy pysähtyä pohtimaan metodin käyttöä ja kehittämistä: eiväthän merkitykset sinällään ole näkyvissä missään luonnollisen kielen käyttöä sisältävässä aineistossa, vaan ne pitää aina tulkita. Nykyisin jokaisen tutkijan käytössä on erilaisia korpuksia, mutta lopullinen päätös siitä, mitä kielellinen ilmaisu merkitsee, perustuu kuitenkin tutkijan intuitioon. Voidaanko siihen luottaa, ja jos voidaan, kuinka pitkälle. Tätä kysymystä eivät merkityksen tutkijat ratkaisse aivan lähivuosina.

Tukivirkkeillä selitetään ja tarkennetaan ideavirkkeen asiaa. Täydentävät tukivirkkeet voivat olla eri suhteessa ideavirkkeeseen. Ne voivat perustella tai täsmentää esitettyä väitettä tai vastata siinä esitettyyn kysymykseen. Tukivirkkeet voivat havainnollistaa ideavirkkeessä esitettyä abstraktia asiaa alakohdin tai esimerkein. Ne voivat myös esittää poikkeuksia ideavirkkeessä esitetystä yleisestä säännöstä. Seuraavassa esitellään erilaisia idea- ja tukivirkeyhdistelmiä.

Ideavirke + tukivirkkeet perusteluja

Jokaisen kannattaa harrastaa liikuntaa. *Sen avulla saavuttaa hyvän fyysisen kunnon, jolloin jaksaa paremmin kiireisessä ja stressaavassa työelämässä sekä pysyy terveempänä. Liikunta tuo mukaan myös psyykkistä hyvinvointia: liikunnaniloa ja yleistä hyvinvointitunnetta. Usein liikunnan parista löytää uusia, samanhenkisiä ystäviä – jotkut ovat löytäneet jopa elämänkumppanin.*

Ideavirke + tukivirkkeet esimerkkejä

Ihmiset ovat kautta historian uneksineet elämästä paremmassa yhteiskunnassa ja kokeilleet erilaisia utopistisia yhteisöllisiä elämänmuotoja. *Eniten tällaisia yhteisöjä on esiintynyt Yhdysvalloissa. Vaikka yhteisöt siellä ovat poikenneet toisistaan paljonkin esimerkiksi koon, yhteiselämän sääntelyn ja hierarkkisuuden, askeettisuuden sekä yhteisen ideologisen ja/tai uskonnollisen sitoutumisen puolesta, kaikille on ollut leimallista kokonaisvaltaisen elämän teema. Yhteisöissä on tavoiteltu viha- mielisyyden sijasta yhteistyötä, kilpailun sijasta keskinäistä tukemista sekä pirstaleisen ja kaaottisen elämän sijasta mielekästä elämää ja ihmisenä kasvamisen mahdollisuuksia.*

Ideavirke + täsmennys

Konstruktivistisen oppimiskäsityksen lähtökohtana ovat tietyt ihmislaajille ominaiset toimintaprosessit ja niiden säätelyehdot. *Ne määrittävät yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksessa toteutuvan sisältöjen, merkitysten ja toimintakeinojen oppimisen. Tieto ei siirry, vaan oppija konstruoi sen itse. Hän valikoi ja tulkitsee informaatiota, jäsentää sitä aikaisemman tietonsa pohjalta ja siihen nivoutuvana. Näin oppija rakentaa kokemustensa välityksellä kuvaa siitä maailmasta, jossa hän elää, ja itsestään tämän maailman osana. Konstruointi- eli oppimisprosessi on aina kontekstisidonnaista. Se ankkuroituu sosiaalisiin vuorovaikutusprosesseihin ja niiden*

välityksellä syntyneisiin merkitys- rakenteisiin. Uuden oppiminen on todellisuuden kuvan rekonstruointia. Konstruktio- prosessin yleispiirteet ovat samanlaisia kaikilla yksilöillä, sen sijaan sisällöt ovat yksilöllisiä. Jokaisen yksilön kuva todellisuudesta ja itsestään sen osana on oman elämänprosessin varrella opittua. Oppiminen ei ole valmiin tiedon siirtymistä ulkoa sisään vaan oppimisessa kuvastuu se, mitä oppija kulloinkin on tarkkaillut, tulkinut ja tehnyt.

Idea- ja tukivirketekniikan käyttö vaihtelee jonkin verran tieteenaloittain ja myös kulttuureittain. Siksi kirjoittajan tulee ottaa huomioon oman alansa perinteinen tapa ilmaista asioita. Jos tieteenala on luonteeltaan pohtiva, kuten käyttäytymistieteet, ideavirkkeen mekaaninen käyttö voi rikkoa tekstin sujuvaa etenemistä. Toisilla tieteenaloilla, kuten oikeus- ja kauppatieteissä, kirjoittajat taas näyttävät suosivan idea- ja tukivirketekniikkaa enemmän.

VIRKKEET JA LAUSEET TEKEVÄT TEKSTIN

Kirjoittajan ajatuksenkulku ilmenee virkkeiden ja lauseiden rakennekuvioista. Rytmii ja selkeä virkerakenne kuvastavat asiasisällön loogisia suhteita ja samalla heijastavat kirjoittajan äänenpainoja. Ajatuksenkulun mukaisesti vaihtelevat lausekuviot elävöittävät tekstiä. Tekstissä kannattaakin käyttää erilaisia virkerakenteita. Virkettä voi kuulostella ääneen ennen kirjoittamista, jotta tavoittaa sopivan rytmii ajatuksen kielentymälle. Periaatteessa tekstin rytmii on hyvä, jos sen lukeminen ei hengästyttä tai aiheuta yllättäviä katkoksia tai nielemisiä. Harva tosin ehtii lukea koko tekstiään ääneen. Hankalissa kohdissa voi kuitenkin ottaa ääneen lukemisen avuksi. Sen avulla voi testata, miten teksti luettaessa painottuu ja miten sanajärjestyksen vaihtaminen tai sanamäärän muuttaminen vaikuttavat. Yleensä lukupuhunta paljastaa tekstistä ne kohdat, jotka eivät jostakin syystä

toimi. Tekstin rytmiä kannattaa hioa varsinkin työn viimeistelyvaiheessa, kun työ on jo siinä vaiheessa sisällöltään valmis.

Tutkimusraportoinnissa esiintyy varsin usein rakenteellisesti mutkikasta ilmaisua. Yksi siihen vaikuttava tekijä on virkkeenmuodostus. Hyvässä tekstissä virkkeet ovat rakenteeltaan selkeitä ja havainnollisia ja siten helposti ymmärrettäviä. Tällainen teksti mitä todennäköisimmin tulkitaan siten, kuin kirjoittaja on sen tarkoittanut.

Kunkin virkkeen tulee olla johdonmukainen kokonaisuus. Virkkeen osien pitää olla loogisessa järjestyksessä ja osien välisen yhteyden näkyvissä täsmällisesti. Hyvin rakennetussa virkkeessä jokainen osa lisää uutta edellä sanottuun. Kun virke painottuu oikein ja luontevasti, tärkeät asiat erottuvat epäolennaisista.

Tieteellinen teksti rakentuu täydellisistä virkkeistä ja lauseista. Virke on tekstin perusyksikkö, joka alkaa isolla alkukirjaimella ja päättyy suureen välimerkkiin, tavallisimmin pisteeseen mutta joskus myös huuto- tai kysymysmerkkiin. Huutomerkkiä ei tosin juuri käytetä tieteellisissä teksteissä.

Virkkeet voivat sisältää useita lauseita. Kun lauseita yhdistetään, on syytä miettiä, liittyvätkö lauseet sisällöllisesti kiinteästi yhteen vai olisiko sittenkin parempi erottaa ne omiksi virkkeikseen. Virkkeen eri osat erotetaan toisistaan konjunktioilla ja välimerkeillä (pilkulla, ajatusviivalla, kaksois- tai puolipisteellä).

Täydellisessä lauseessa on persoonamuotoinen verbi (*Mäkinen väittää seuraavaa*). Lauseet voivat olla pää- tai sivulauseita. Nimensä mukaisesti päälauseet sisältävät virkkeen pääasian. Päälauseet ovat luonteeltaan itsenäisiä lauseita, joten päälause voi aina myös yksinään muodostaa virkkeen. Yhdessä virkkeessä voi kuitenkin olla enemmän kuin yksi päälause. Saman virkkeen päälauseet ovat keskenään samanarvoisia eli rinnasteisia. Sivulauseet taas selvittävät, täsmentävät ja tarkentavat muita lauseita. Ne eivät voi yksinään muodostaa virkettä vaan ne ovat aina alisteisia jollekin päälauseelle. Sivulauseita on kolmentyyppisiä: konjunktivisia ja relatiivisia sivulauseita sekä alisteisia kysymyslauseita.

Konjunktiiiviset sivulauseet alkavat jollakin alistuskonjunktioilla (*että, jotta, koska, kun, kuin, jos, vaikka, mikäli*).

Opiskeluaika on merkittävä vaihe ihmisen elämässä, *koska* silloin solmitaan paljon uusia tuttavuuksia.

Relatiiviset sivulauseet alkavat relatiivipronominilla *joka, kuka* tai *mikä*. *Joka-* ja *kuka-*pronominit viittaavat edellä olevaan sanaan ja *mikä-*pronomini taas edellä olevaan lauseeseen tai asiakokonaisuuteen. Lisäksi pronominiperäiset adverbit, kuten *joten, jonne, jolloin*, voivat aloittaa sivulauseen.

Hän sai valmiiksi opinnäytetyönsä, *joka* sai hyvän arvosanan.

Vrt.

Hän aloitti opinnot ammattikorkeakoulussa, *mikä* osoittautui myöhemmin viisaaksi valinnaksi.

Alisteiset kysymyslauseet alkavat joko kysymyssanalla tai *-ko* tai *-kö*-päätteisellä kysyvällä verbimuodolla.

Analyysin perusteella ei voikaan olla varma, *miten* haastateltavat ovat ymmärtäneet kysymyksen.

Analyysin perusteella ei voikaan olla varma, *ovatko* haastateltavat ymmärtäneet kysymyksen samoin kuin haastattelija.

Tutkimuksen eettisiä valintoja arvioitaessa herää kysymys, *eikö* aineiston hankkimisessa ole ollut minkäänlaisia ongelmia.

MIKÄ ON VIRKE JA MIKÄ LAUSE?

Virke on tekstikokonaisuus, joka päättyy pisteeseen, kysymysmerkkiin tai huutomerkkiin. Se voi siis olla hyvinkin pitkä ja muodostua useasta lauseesta. *Lause* taas on kieliopillinen kokonaisuus, jonka ytimenä on persoonamuodossa taipuva verbi (tämä *on* totta). Yksi lause ilmaisee periaatteessa yhden ajatuksen.

Yhdessä virkkeessä voi olla monta lausetta, ja toisaalta yksi lause voi muodostaa yksinään virkkeen. Sen sijaan virkettä ei voi muodostaa katkelma, jossa ei ole persoonamuotoista verbiä eli predikaattia.

Virkkeen muodostuksen pääperiaate on, että jokaiselle itsenäiselle ajatukselle luodaan päälause, jota tarkennetaan muilla päälauseilla tai sivulauseilla. Päälauseen on erotuttava virkkeestä selvästi, joten virkkeen ei tule venyä liian pitkäksi. Liian pitkän virkkeen ymmärtäminen on hankalaa useasta syystä. Ensiksi-kin lukijan on vaikea erottaa pääasiaa sivuasioista, jos tieto ei ole jakautunut tasaisesti virkkeen eri lauseisiin tai jos lauseet ovat toisiinsa nähden kovin polveilevia. Polveilevat ja sisäkkäiset – ja samalla usein liian pitkät – virkkeet saattavat katkaista ajatuksenkulun ja vaikeuttaa siten virkkeen ymmärtämistä, kuten seuraavissa esimerkeissä:

Se tosiasia, että henkilö, joka puhuu rakenteeltaan suomesta kokonaan poikkeavaa kieltä, ei aina edes ajattele samoja asioita kuin suomenkielinen henkilö, on outoa äidinkielenään suomea puhuvalle, joka on aina otaksunut, että oleellista on vain puhua ja lausua ymmärrettävästi sanoja, jolloin viesti kyllä tulee selväksi.

Valtiovarainministeriö päättää, ottaen huomioon käytettävissä olevat määräajat, edellä mainituissa hankintasuunnitelmissa esitetyt laitteistotarpeet ja hankintaehdotuksen perustelut sekä

neuvoteltuaan laitteiston kokoonpanosta, voidaanko momentilta 28.80.2005 rahoittaa hankinta.

Toiseksi virkkeen ymmärtämiseen vaikuttaa se, että tekstiä luetaan yleensä ajatuskokonaisuuksittain. Lukijan voi olla vaikea hahmottaa kirjoittajan ajatusta, jos yhteen kuuluvat asiat ovat pitkässä virkkeessä kaukana toisistaan. Samalla myös tekstin ennakkointi vaikeutuu. Jos laaja ajatus kuitenkin esitetään kokonaisuutena yhdessä virkkeessä, on erityisesti huolehdittava sen sisällön johdonmukaisesta etenemisestä. Jos taas virkkeen päälause käytetään johdatteluun ja keskeinen tieto joutuu sivulauseeseen, tiedon omaksuminen voi vaikeutua. Toisaalta pitkäkin virke voi olla ymmärrettävä, jos kukin lause on ilmaistu omana kokonaisuutenaan ja lauseiden väliset suhteet on osoitettu selvästi konjunktioin ja välimerkein. Virkkeen pituutta ratkaisevampi onkin virkkeen rakenne.

Joskus kirjoittaja yrittää sanoa yhdessä lauseessa monta asiaa. Tämä vaikuttaa tekstin ymmärrettävyyteen. Kun lauseessa tai virkkeessä on liikaa sisältöä, lukijan on vaikea ymmärtää asioiden välisiä suhteita, kuten seuraava esimerkki osoittaa. Esimerkin ensimmäisessä lauseessa on monta asiaa: resurssien valitseminen, toimintatapojen luominen, verkoston johtaminen ja uusien haasteiden kohtaaminen. Lukija saattaa pysähtyä miettimään, mikä näiden neljän asian suhde toisiinsa on. Lisäksi sanan *auktoriteetti* sijaan käytetään pidempää ja rakenteeltaan vaikeampaa sanaa *auktoriteettius*, mikä osaltaan vaikeuttaa ymmärtämistä.

Resurssien valitsemisessa ja toimintatapojen luomisessa verkoston johtamisessa kohdataan uusia haasteita, sillä verkostoa johtamaan pyrkivällä ei ole selkeää auktoriteettiutta, josta ohjaavia ja tukevia resursseja voidaan saada.

Tekstin luettavuuden ja ymmärrettävyyden vuoksi on jo pitkään pyritty suosimaan yksinkertaisia virkerakenteita. Se ei kuitenkaan tarkoita, että kannattaisi kirjoittaa yhden päälauseen

mittaisia, lyhyitä virkkeitä tai katkoa virkkeitä pienempiin osiin keinotekoisesti. Liika virkkeiden lyhentäminen voi johtaa siihen, että tekstin sidoksisuus kärsii. Yhtä lailla siis liian lyhyet ja yksinkertaiset virkkeet voivat vaikeuttaa tekstin ymmärtämistä. Virkkeitä ei pidäkään lyhentää mekaanisesti siten, että karsitaan pois lauseiden välisiä loogisia suhteita osoittavia kytkeäilmauksia, eikä tekstiä tule kirjoittaa pelkästään yksilauseisilla virkkeillä. Sen sijaan virkkeiden ja lauseiden pituuden on syytä vaihdella tekstissä siten, että niistä kuvastuu aiheen ja idean kehittely. Taitavasti rakennetussa tekstissä erimittaiset virkkeet vuorottelevat. Tällaista virkkeenmuodostamista kutsutaan *vuoksi-luode-tekniikaksi*.

Esimerkki lyhyiden virkkeiden tekniikasta

Larsson (2006, 36–38) toteaa, että kulttuuri on ryhmälle tunnusomaista opittua käyttäytymistä, ihmismielen opittua ohjelmointia. Kulttuurierot ilmenevät sekä kerrostumina että tasoina. Kulttuurin kerrostumat ovat sisäkkäisiä kuin sipulin kerrostumat. Ulompana ovat symbolit. Ne ovat sanoja, kuvia, eleitä tai esineitä. Niitä on helppo muuttaa. Seuraavassa kerroksessa sijaitsevat sankarit. He toimivat käyttäytymisen malleina. He ovat eläviä tai kuolleita, todellisia tai kuviteltuja henkilöitä. Kuitenkin heitä arvostetaan kulloinkin tarkasteltavana olevassa kulttuurissa suuresti. Seuraavassa kerroksessa ovat teknisesti tarpeettomat, mutta joissakin kulttuureissa sosiaalisesti välttämättöminä pidetyt rituaalit. Niitä noudatetaan niiden itsensä vuoksi. Kulttuurin ydin muodostuu arvoista. Ne ovat yleisiä taipumuksia suosia joitakin asiantiloja muiden kustannuksella.

Vrt.

Esimerkki vaihtelevasta virkerakenteesta

Egyptin huomattavimpia nähtävyyksiä ovat pyramidit, joita muinoin rakennettiin faaroiden viimeisiksi leposijoiksi. Ne eivät olleet ensisijaisesti hautoja vaan faaraan jumalaista luonnetta ilmaiseva ja kansalaisten palvomia pyhiä paikkoja, olihan niissä kaikki uskonnon sanelemaa. Muinaiset egyptiläiset uskoivat, että aurinko syntyi idästä, purjehti päivän kuluessa taivaan yli ja joutui illansuussa manalaan, jossa Nekros-käärme sen nieli. Elämä olisi ikuisesti jäänyt sellaiseksi, eivätkä ihmiset olisi enää nähneet aurinkoa, ellei pieni paviaani, joka rakasti ihmisiä, olisi tullut apuun. Se muovasi yhä uusia mielikuvia ja antoi mielessään myös auringolle uuden muodon, joten aurinko saattoi taas työntyä taivaankannelle valaisemaan maailmaa.

Koska faarao oli auringonjumalan poika, hänkin sai kokea auringon kohtalon kerran elämässään. Hän syntyi ja hallittuaan ihmisiä elämänsä ajan oikeudenmukaisesti lopulta kuoli. Faaraon kuoleman jälkeen ihmiset olisivat jääneet vaille kunnollista hallitsijaa, jos ei olisi ollut pyramidia, jossa faarao koki muodonmuutoksen ja heräsi jälleen henkiin.

Yleisesti on pohdittu, miksi pyramidin sisäänkäytävä sijaitsee aina pohjoisen puolella eikä esimerkiksi etelään päin, jossa aurinko oli päiväsaikaan. Pyramidien hautatekstit antavat tähän ehkä selityksen, sillä niistä ilmenee vainajan toivomus saada kulkea edestakaisin haudan ovesta minkään estämättä ja saada hengittää pohjoistuulta.

Tekstin ymmärrettävyyteen vaikuttaa lauseiden ja virkkeiden pituuden lisäksi niiden osien rakenne. Kirjoitetussa kielessä käytetään runsaasti lauseenvastikkeita, joita puhekielessä esiintyy niukemmin. Lauseenvastikkeet ovat rakenteita, jotka vastaavat tietänyttyypistä sivulausetta mutta joista puuttuu predikaatti.

Lauseenvastike on siis vaihtoehtoinen ilmaus sivulauseelle. Sen avulla voi painottaa asioita eri tavalla kuin vastaavaa sivulauseetta käyttämällä. Samalla se kuitenkin esittää asian tiiviimmin.

Lauseenvastikkeella voidaan korvata

1. aikaa ilmaiseva *kun*-lause,

Kun luin tenttiin, ystäväni soitti. → Lukiessani tenttiin ystäväni soitti.

Kun olin lukenut tenttiin, soitin ystävälleni. → Luettuani tenttiin soitin ystävälleni.

Lauseenvastikkeesta *kun*-lauseeksi:

Heidän siirtyessään työn perässä kaupunkeihin Kiinan uskotaan saavan tarpeeksi uusia työntekijöitä noin 25 vuodeksi. → Uskotaan, että kun he siirtyvät työn perässä kaupunkeihin, Kiina saa tarpeeksi uusia työntekijöitä noin 25 vuodeksi.

2. ajattelemisen, sanomisen tai huomaamisen kohdetta ilmaiseva myönteinen *että*-sivulause,

Ystäväni kertoi, että hän on aloittanut opinnäytetyön teon. → Ystäväni kertoi aloittaneensa opinnäytetyön teon.

Lauseenvastikkeesta *että*-lauseeksi:

Palkitsemisen sitovuutta katsotaan yleisesti edistävän sen, että työntekijät voivat olla kehittämässä palkitsemisjärjestelmää ja ilmaista yksilöllisiä ehdotuksiaan ja toiveitaan. → Yleisesti katsotaan, että palkitsemisen sitovuutta edistää se, että työntekijät voivat olla kehittämässä palkitsemisjärjestelmää ja ilmaista yksilöllisiä ehdotuksiaan ja toiveitaan.

3. tarkoitusta ilmaiseva aktiivissa oleva *jotta*- tai *että*-lause ja

Ystäväni tuli tapaamaan minua, jotta voisi kertoa viimeisimmät uutisensa. → Ystäväni tuli tapaamaan minua voidakseen kertoa viimeisimmät uutisensa.

4. tapaa ilmaiseva *siten että* -sivulause.

Tällä kurssilla opetellaan molekyylin elektronirakenteen laskentaa siten, että käytetään kvanttikemian ohjelmistoja. → Tällä kurssilla opetellaan molekyylin elektronirakenteen laskentaa käyttäen kvanttikemian ohjelmistoja.

Hyvin rakennettuina lauseenvastikkeet tiivistävät tekstiä ja tuovat siihen vaihtelua. Niillä voi muun muassa upottaa taka-alaisen eli vähemmän tärkeän asian osaksi lausetta, jolloin lauseen varsinainen asia saa enemmän painoarvoa. Toisaalta lauseenvastikkeiden käyttö voi aiheuttaa tulkintavaikeuksia, koska lauseenvastikkeista jäävät pois konjunktiot, jotka havainnollistavat pää- ja sivulauseiden suhteita. Juuri tämän vuoksi lauseenvastikkeiden käyttöön onkin syytä kiinnittää huomiota; esimerkiksi syy-seuraussuhteita ei voi ilmaista lauseenvastikkeilla.

Lauseenvastikkeiden käytöstä saa tarkempaa tietoa esimerkiksi *Kielitoimiston ohjepankista*.

Seuraavassa esimerkissä käytettävä lauseenvastike ilmaisee aikaa (eli korvaa *kun*-lausetta). Asiasisällössä kyse on kuitenkin syy-seuraussuhteesta, jota lauseenvastike ei ilmaise. Jos halutaan ilmaista syy-seuraussuhdetta, on käytettävä esimerkiksi *koska*-sivulauseetta.

Oman vaarini taistellessa valkoisten joukossa on myös minulle muodostunut selkeä kuva siitä, ketkä sodassa olivat todellisuudessa toimijoita ja siitä, mitä termiä käytän kyseisestä tapahtumasta.

Vrt.

Koska oma vaarini taisteli valkoisten joukossa, on myös minulle muodostunut selkeä kuva...

Lauseenvastikerakenteet saattavat olla vaikeaselkoisia, etenkin jos ne esiintyvät liian taajaan, pitkissä virkerakenteissa ja monimutkaisten asiasisältöjen yhteydessä. Tämä ilmenee seuraavista esimerkeistä.

Jokaisella osakkeella on yksilöllinen kirjanpidollinen vastarvonsa. Edelleen pääomadirektiiviä *tulkittaessa* Belgiassa huomiota kiinnitetään osakkeita *annettaessa* noudatettavaan kulloiseenkin käytössä olevaan kirjanpidolliseen vasta-arvoon ja sen täyttymiseen osakkeita *maksettaessa*.

Velallisen maksukykyä *arvioitaessa* kiinnitettäisiin huomiota velalliseen kykyyn maksaa erääntyneiden velkojen lisäksi myös myöhemmin erääntyvät velat. Sen vuoksi *arvioitaessa*, onko velallinen oikeustointa *tehdessään* ollut maksukyvytön, otettaisiin huomioon sekä velallisen taloudellinen tila arvioinnin kohteena olevan ajankohtana että se, miten hänen taloudellisen tilansa on tuolloin voitu odottaa kehittyvän.

Tieteellisen tekstin ymmärrettävyyttä voi siis lisätä välttämällä liian pitkiä virkkeitä sekä sellaisia rakenteita, jotka tavalla tai toisella vaikeuttavat sisällön ilmaisemista ja ymmärtämistä. Lauseenvastikkeet tiivistävät tietoa ja saattavat siksi vaikeuttaa tekstin luettavuutta. Toisaalta niillä voi upottaa toisarvoista tietoa osaksi laajempaa rakennetta. Lauseenvastikkeillakin on siis omat tehtävänsä tieteellisessä tekstissä.

Niin sanottu kiila on toinen rakenne, joka saattaa vaikeuttaa tekstin ymmärtämistä. Se on nimensä mukaisesti kuvaannollinen kiilarakenne, joka upotetaan meneillään olevan lauseen sisään. Rakenteellisesti se keskeyttää hallitsevan lauseen kulun siten, että lauseen loppu seuraa ikään kuin irrallisena osana. Vaikka

kiilarakenteet, erityisesti kiilalauseet, saattavat hidastaa lukemista, niitä käytetään tieteellisessä tekstissä. Kiila voi olla lauseen keskelle sijoitettava sivulause tai sivulauseetta korvaava lauseenvastike. Koska kiilalause erottaa usein yhteen kuuluvat sanat kauaksi toisistaan, sitä kannattaa käyttää harkitusti. Kiilarakenne voi muodostua yhdestä sanastakin.

Etupainoinen kiila

Aloilla, joilla merkittävä osa työntekijöistä on keskeytymättömässä kolmivuorotyössä, vaihtelua tuntiansioissa lisää arkipyhien sijoittuminen eri tavalla eri neljänneksille.

Vrt.

Arkipyhien sijoittuminen eri tavalla eri vuosineljänneksille lisää tuntiansiovaihtelua niillä aloilla, joilla useat työntekijät ovat keskeytymättömässä kolmivuorotyössä.

Takapainoinen kiila

Oikeus pyysi asiantuntijalausunnon, jotta se olisi saanut käsityksen laitteen todellisesta toiminnasta, asiasta.

Vrt.

Oikeus pyysi asiasta asiantuntijalausunnon, jotta se olisi saanut käsityksen laitteen todellisesta toiminnasta.

Ansiotyössä olevat voivat nauttia erilaisista työsidonnaisista eduista, joita työnantaja tarjoaa, työpaikalla.

Vrt.

Ansiotyössä olevat voivat nauttia työpaikalla erilaisista työsidonnaisista eduista, joita työnantaja tarjoaa.

Tekstin luettavuutta voi helpottaa paitsi taidokkailla virkerakenneratkaisuilla myös konjunktioilla sekä havainnollisilla ja ohjaavilla välimerkeillä (tästä lähemmin, ks. lukua Oikeinkirjoituksen tarkistaminen, s. 232–236). Erikoisvälimerkeistä kaksoispiste, puolipiste ja ajatusviiva ovat usein hyvin ilmaisuvoimaisia ja tuovat vaihtelua tekstiin. Seuraavaksi tarkastellaan lähemmin käytetyintä välimerkkiä, pilkkua. Pilkutus liittyy oleellisesti virkkeiden rakentamiseen, sillä suomen kielessä pilkutusta nojaa lauseiden välisten suhteiden osoittamiseen, joka taas osoittaa asioiden välisiä suhteita. Oleellista on huomata, että näitä suhteita osoitetaan pilkutuksen ja konjunktioiden välisellä yhteistyöllä.

Pilkun päätehtävä on helpottaa tekstin rakenteen sisällöllistä hahmottamista. Se siis osoittaa asioiden ja lauseiden välisiä suhteita. Pilkkua käytetään erottamaan toisistaan virkkeen lauseita ja lauseenjäseniä. Suomen kielen pilkutusta on luonteeltaan kieliopillista mutta kytkeytyy vahvasti sisällön välittämiseen.

Pilkkuoheiden ymmärtämisessä on tärkeää hallita eräitä keskeisiä lauseopin käsitteitä, joita ovat lähinnä *virke*, *lause*, *päälause*, *sivulause*, *alisteinen lause* ja *rinnasteinen lause*. Pilkulla erotetaan toisistaan saman virkkeen lauseita, rinnasteisia lauseenosia ja erilaisia lauseyhteydestä irrallisia lisiä. Pää- ja sivulauseet erotetaan aina toisistaan pilkulla. Saman virkkeen päälauseet ovat keskenään samantarvoisia eli rinnasteisia. Tämä näkyy näkyy siten, että niitä yhdistää rinnastuskonjunktio. Tällaiset samantarvoiset päälauseet erotetaan toisistaan pilkulla.

Tutkimusraportoinnissa kielenkäyttö on oleellinen taito, ja raporttoijan on huomioitava se koko työskentelynsä ajan.

Jos kahdella rinnasteisella päälauseella on kuitenkin jokin yhteinen osa, niitä ei eroteta toisistaan pilkulla.

Kirjoittaja kehittyy koko ajan kirjoitustyön kuluessa ja huomaa sen varmaan itsekin.

Tieteellisessä tekstissä on tyypillistä, että lauseiden yhteinen osa on jotakin muuta kuin lauseen subjekti, esimerkiksi referointirakenne, kuten seuraavassa esimerkissä:

Mäkisen (1993) mukaan suomen pilkutusta perustuu lauseoppiin ja sitä on siksi vaikea oppia ilman riittävää kieliopin tuntemusta.

Pilkulla erotetaan sivulauseet päälauseesta ja erilaiset sivulauseet toisistaan. Suomen kirjakielessä voi rinnastaa toisiinsa samantyyppisiä sivulauseita mutta niitä ei voi alistaa toisilleen (esim. *On totta, että tutkielma on suurehko työ ja että siihen on varattava riittävästi aikaa*). Rinnasteisten sivulauseiden ja lauseenosien väliin ei tule pilkkua, jos niitä yhdistää rinnastuskonjunktio. Irralliset lisät taas erotetaan pilkulla muusta lauseesta. Lisäksi pilkku erottaa lauseyhteydestä irrallaan olevat lisät: huudahdukset, puhuttelut, täsmennykset, välihuomautukset ja pääsanansa jäljessä olevat substantiivimääritteet.

VINKKI 17. VOIKO PILKULLA PAINOTTAA?

Ääneen luettaessa pilkun kohdalla on usein pieni tauko, muttei kuitenkaan aina. Tauko ei siten ole luotettava pilkutuskriteeri suomessa, vaikka taukoihin perustuvaa pilkutusta noudatetaan esimerkiksi englannin kielessä. Suomen pilkutusta ei myöskään ole keino korostaa jotakin, eikä pilkuilla siten voi lisätä haluamia painotuksia tekstiin. Suomessa painotusta ja korostusta voi osoittaa lähinnä sanajärjestyksellä ja ajatusviivalla.

SUOMEN KIELEN PILKUTUKSEN LOGIIKKA

1. Lauseen tunnusmerkki on persoonassa taipuva verbi (*paljastaa, muokkaavat, esitetään*).
2. Yksi virke voi koostua useasta lauseesta.
3. Pääsääntöisesti lauseet erotetaan toisistaan pilkulla.
4. Pää- ja sivulauseen suhde vaikuttaa siihen, tuleeko pilkku vai ei.
5. Alistaisuutta osoittavat alistuskonjunktiot *että, jotta, koska, kun, jos, vaikka, kuin* jne. Alistaisia lauseita ovat myös relatiivilauseet (esim. *joka, mikä*) sekä alisteiset kysymyslauseet, jotka useimmiten alkavat kysymyssanalla.
6. Rinnasteisuutta osoittavat rinnastuskonjunktiot *ja, tai, vai, sekä, -kä, sekä – että, eli, joko – tai* (mutta, vaan).
7. Lauseenvastikkeita ei eroteta pilkulla, koska suomen lauseopin logiikan mukaan ne eivät ole lauseita (vaan niiden vastikkeita). Samasta syystä myöskään lauseen tai virkkeen alussa olevia kommentti-ilmauksia (esim. *ensinnäkin*) ei eroteta pilkulla.

Pääsäännön mukaan lauseet erotetaan toisistaan pilkulla.

1. Kaksi rinnasteista päälausetta:

PÄÄLAUSE Mäkinen on tunnetun vähäpuheinen,
PÄÄLAUSE **eikä** hän osaa vakuutella.

Poikkeus pääsääntöön: Jos rinnasteisilla päälauseilla on yhteinen lauseenosa ja niitä yhdistää rinnastuskonjunktio, pilkkua ei käytetä:

YHTEINEN

LAUSEENOSA Verbaalisessa kommunikaatiossa oppilas
PÄÄLAUSE on opettajan mukaan **joko** hiljaa
PÄÄLAUSE **tai** erehtyy toistuvasti sananvalinnoissaan.

YHTEINEN

LAUSEENOSA Mäkinen

PÄÄLAUSE on tunnetun vähäpuheinen

PÄÄLAUSE **eikä** osaa valehdella.

2. Päälause ja sivulause:

PÄÄLAUSE Smithin (2017) mukaan erilaiset kulttuuriset tekstit *muokkaavat* ideaalimaskuliinisuuden kuvia vaikuttamalla ainakin tiedostamatta siihen,

SIVULAUSE **minkälaisia** rooleja miehelle *kuvitellaan*.

3. Useita lauseita:

– päälause ja kaksi sivulausetta:

PÄÄLAUSE Kysymyksessä on mies,

SIVULAUSE **joka** *murahtelee* viidakkoon silloinkin,

SIVULAUSE **kun** *kaivattaisiin* läheisyyttä: rakkauden, tunteiden tai katumuksen sanoja.

– kaksi päälausetta ja sivulause:

PÄÄLAUSE Sukupuoli on eräs tekijä,

SIVULAUSE **joka** *määrittää* kielen ilmaisutapoja,

PÄÄLAUSE **ja** näin esimerkiksi maskuliinisuutta *voidaan tarkastella* ilmaisujen kautta.

Poikkeus pääsääntöön: Jos sivulauseet ovat rinnasteisia ja niitä yhdistää rinnastuskonjunktio, pilkkua ei käytetä:

PÄÄLAUSE Nauhoitus *paljastaa*,

SIVULAUSE **että** *vuorovaikutus yleisön kanssa on* mutkatonta

SIVULAUSE **ja [että]** *esitykset sisältävät* aina jonkin verran hetkessä syntyvää variaatiota.

4. Lauseenvastikkeita ei eroteta pilkulla:
Paula Havaste (1998) *on todennut* viidakon kuninkaan myyt-
tistä miesidentiteettiä käsittelevässä tutkimuksessaan Tarza-
nin ja Janen kommunikaatio-ongelmien **syntyvän** Tarzanin
verbaalisesta kömpelyydestä.
5. Hyvin lyhyitä lauseita ei eroteta pilkulla. Esimerkiksi: Tule
jos ehdit.

LUKU 8

Hyvä tieteellinen kielenkäyttö

Tutkiva työ ja siitä raportointi on sekä retorinen että sosiaalinen prosessi. Tutkija on jatkuvassa vuorovaikutuksessa aikaisemman tieteellisen kirjallisuuden kanssa. Aikaisempi tutkimus muodostaa pohjan sille, mitä tutkija alkaa tarkastella, miten hän hahmottaa tutkimusongelman ja millaista tietoa hän omassa työssään käyttää.

Niin lukijat kuin kirjoittajat mieltävät tieteellisen tekstin usein monimutkaiseksi. Erityisesti ulkopuolisesta lukijasta tieteellinen teksti voikin tuntua vaikeaselkoiselta. Moni tärkeä tutkimustulos tai yhteiskunnallisesti painava puheenvuoro saattaa jäädä pimentoon juuri siksi, että tieteellinen teksti voi olla vaikeaselkoista valistuneellekin lukijalle. Tutkivaa työtä tekeväälle taas tieteellisen tekstin kirjoittaminen voi muodostua kompastuskiveksi.

Tutkimusraportointi on pitkälti viestintää, joten kielenkäytöstä tulee raportoinnissa oleellinen työväline. Teksti ja sen tyyli määräytyvät lähinnä tekstin tehtävän mukaan. Kun kirjoitetaan tutkimuksesta, käytetään tieteelliselle tekstile ominaista hyvää kirjakieltä. Tieteellisen tekstin tyyli noudattaa onnistuessaan sekä hyvän kirjakielen ja sujuvan tekstin ihanteita että kullekin tieteenalalle ominaista tapaa ilmaista asioita. Hyvän kirjakielen ja tekstin ihanteisiin kuuluvat muun muassa sidoksisuus, virheettömät rakenteet ja korrekki oikeinkirjoitus. Tieteellisessä tekstissä esimerkiksi onnistunut sananvalinta ja abstraktiotaso luovat täsmällisyyttä. On esimerkiksi osuvampaa sanoa *Hanke perustuu...* kuin *Hanke lähtee liikkeelle...* Hyvä tieteellinen kielenkäyttö